

розпинали на хресті не за якусь радикальну громадську позицію, а за самі наші бажання мати почуття самоповаги, людської і національної гідности» [3].

Стус з побратимами-дисидентами своїм жертвним спротивом врятував честь української культури на тлі повного домінування комуністичного імперського світогляду радянської інтелігенції в Україні та байдужості масової свідомості населення щодо національних цінностей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кіпіані В. Стус і Нобель. Демістифікація міфу. URL: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2010/12/10/8404/>
2. Попович М. В. Нарис історії культури України. К.: «АртЕк», 1998. 728 с: іл. URL: <http://litopys.org.ua/popovych/narys37.htm>
3. Дорошенко О. Василь Стус. URL: <https://folio.com.ua/system/books/samples/>

Кокорський В. Ф.
(*м. Вінниця*)

ДИСИДЕНТСТВО ВАСИЛЯ СТУСА У СВІТЛІ КОНЦЕПЦІЇ ВЛАДИ М. ФУКО

Василь Стус і Мішель Фуко – відомі особистості другої половини ХХ – початку ХХІ ст. Ймовірно, вони не знали один про одного, але їх життєві стратегії були пов'язані з опором владі у практичному, а у видатного французького філософа – ще й теоретичному вимірі. Саме останній містить новаторський методологічний підхід, використання якого, на нашу думку, дозволяє зрозуміти підстави перетворення далекого від політики українського поета і перекладача на нескореного дисидента. До нього ми і звертаємося у даному дописі.

Одразу варто зауважити, що у традиційному для західноєвропейської культури політичному дискурсі тривалий час домінували (а в Україні й досі переважають) принципи конституціоналізму. Створені на їх основі теорії інтерпретують владні відносини крізь призму їх нормативно-правового потрактування. М. Фуко запропонував радикальне оновлення самого змісту поняття «влада» і виступив розробником нового методологічного підходу, котрий отримав назву «генеалогія влади». Поштовхом для нього стали буремні події 1968 року з появою невідомих до того суб'єктів політичних відносин – місцевих осередків опору. Аналізуючи останні, він формулює розуміння влади

не як сукупності інститутів чи апаратів, котрі б контролювали поведінку громадян та гарантували їх підпорядкування державі, чи певного способу підкорення, що ґрунтується на правилах, які виступають альтернативою насиллю, або ж верховної системи панування певного органу державної влади чи їх сукупності, а як множинності відносин сили, що визначають характер і зміст соціально-правової й політичної взаємодії між окремими індивідами, індивідом і групою та між різними групами.

Французький науковець послідовно обґрунтовує п'ять методологічних принципів її дослідження: по-перше, аналізувати не централізовану форму влади, а техніки її реалізації та функціонування; по-друге, вивчати не владні мотиви, а конструкцію суб'єктів соціального та політичного поля, що їх реалізують; по-третє, розглядати владу як поширену по всьому соціальному тілу, а не сконцентровану в руках одного суб'єкта політичних відносин; по-четверте, звертатися до неї не на макро-, а на мікрорівні; по-п'яте, враховувати співвідношення влади та знання. Паралельно він окреслює основні риси, притаманні сучасній політичній владі, такі як позитивність, дисперсійність, асиметричність, нестабільність. На його думку, вона втрачає свій суб'єктивний характер та стає раціональним явищем політичного життя, тобто її вже не можна розглядати як нав'язування власної волі одного правителя, органу держави чи партії, як і пояснювати владну діяльність лише за допомогою юридичного дискурсу – його замінює «нормалізація», розуміння якої можливе через низку інших дисциплінарних дискурсів (політологічного, соціологічного, кримінологічного, культурологічного) [1, с. 7].

Як доводить М. Фуко, вже з ХІХ сторіччя юридичну модель влади змінює дисциплінарна з використанням нових владних механізмів. Вони ґрунтуються не на праві, законі та покаранні, а на техніці, нормалізації та контролі, діють на якісно нових рівнях та набувають принципово нових форм, які виходять за межі інститутів держави. Тому, зазначає дослідник у праці «Наглядати і карати: народження в'язниці» [2], для подальшого вивчення потрібно перестати аналізувати її у термінах закону, заборони, свободи та суверенітету. Адже у сучасному суспільстві вона є дисциплінарною і формує суб'єктність людей, роблячи з них учасників соціальних відносин згідно з певним зразком. Владна дисципліна породжує не лише «слухняні тіла», але й функціонує на рівні волі людини, формуючи відношення, яке в самому механізмі робить тіло тим більш слухняним, чим кориснішим воно стає, і навпаки. А отже чим більше людина відповідає певній дисципліні, тим сильнішим стає її зв'язок з нею. Це відбувається на рівні як самоусвідомлення нею себе суб'єктом, що відповідає певним ідеалам і нормам належної поведінки, так і практик.

Підкорення можна забезпечити через знання, яке стверджує необхідність слідувати встановленим нормам у зв'язку з їх об'єктивністю, науковістю та корисністю для нас самих. Влада і знання взаємообумовлюють одне одного в тому сенсі, що пропонують світ у пізнаваній та керованій формі. Управління об'єктами можливе лише тому, що було встановлене певне знання про них. Влада формує суб'єкта як власного провідника, як носія заданих їй норм, як свій інструмент і, одночасно, об'єкт впливу. Разом з тим, як доводить М. Фуко, там, де є відносини влади, завжди присутня можливість спротиву (*resistance*) нав'язуванню нормам і знанню, оскільки вони існують лише тією мірою, в якій суб'єкти є вільними. Попри те, що вони конструюються владними практиками, люди все ж вільні стосовно своїх суб'єктностей у контексті самопізнання і «турботи про себе» та завжди мають можливість вибору з набору певних моделей поведінки, встановлюючи ті норми і правила, якими будуть керуватися в подальшому [3, 4].

Всезагальний характер влади вказує на те, що політика спротиву може зароджуватися у будь яких соціальних відносинах, почасти тих, де її поява передбачалася менш за все, оскільки практика спротиву прямо пов'язана з практикою творення власного «Я». На відміну від дисциплінарно сконструйованого суб'єкта, суб'єкт турботи про себе самотійно формує знання про власне «Я». Але практики самоті є не його власними винаходами, а схемами, котрі він знаходить у своїй культурі. У будь якому випадку примусу чи нав'язування знання суб'єкт може чинити опір, і саме тому влада функціонує в принципі. Він спроможний самотійно формувати знання про себе, а отже самотійно змінювати свою суб'єктність. Робити це не просто, оскільки відтворення дисциплінарних практик здійснюється потужними інститутами, такими як сім'я, школа, вищ, армія, виробнича організація тощо, котрі постають процедурами дискурсивного підкорення соціуму певній політичній доктрині чи певному політичному режиму, що легітимізується в межах пануючого дискурсу. Оскільки тіло більше не є головною зброєю влади, такою постає свобода і незалежність людини з визначенням її місця у просторі. Для злочинця ним виступає в'язниця як середовище, де він відбуває покарання, в якому за ним можна уважно спостерігати та аналізувати його психологічний стан задля подальших маніпуляцій. Вона поєднала у собі методи дисциплінування та примусової нормалізації індивідів з практикою суворої регламентації їх дій.

Вищенаведені ідеї та висновки М. Фуко дозволяють знайти відповідь на запитання, як після десятиліть терору, в атмосфері жорсткого контролю й за всіх наявних засобів ідеологічної обробки міг зародитися гідний подиву виклик режимові з боку Василя Стуса та інших дисидентів, таких як

Михайло Осадчий, Ігор та Ірина Калинці, Іван Гель, брати Горині тощо. Вражаючою рисою цієї групи було те, що її члени розглядалися зразковим продуктом радянської системи освіти й швидко робили собі багатообіцяючу кар'єру. Той же В. Стус після закінчення історико-філологічного факультету Донецького університету працював учителем української мови й літератури на Кіровоградщині, протягом двох років служив в армії на Уралі. З березня 1963 р. працював літературним редактором газети «Соціалістичний Донбас». Того ж року вступив до аспірантури Інституту літератури ім. Т. Шевченка АН УРСР.

Однак формуючи в контексті турботи про себе власне «Я» як «свідомого українця», він швидко потрапив в поле зору Комітету держбезпеки при РМ УРСР та опинився в списку «неблагонадійних осіб» як той, хто «на ґрунті антирадянських переконань і незадоволення існуючим у СРСР державним і суспільним ладом, з метою підризу і ослаблення радянської влади, починаючи з 1963 року і до дня арешту в січні 1972 року – систематично виготовляв, зберігав і розповсюджував антирадянські наклепницькі документи, що порочили радянський державний і суспільний лад, а також займався антирадянською агітацією в усній формі» [5]. Відтоді досьє на В. Стуса регулярно поповнювалося різноманітною компрометуючою інформацією.

Визначаючи ознаки його та інших шестидесятників, Євген Сверстюк ставив «...на перше місце юний ідеалізм, який просвітлює, підносить і єднає, ...шукання правди і чесної позиції..., істини - замість ідеї спущеної зверху для оспівування, ...неприйняття, опір, протистояння офіціальній літературі та всьому апаратові будівничих казарм» [6]. Саме тому відрахування з аспірантури «за систематичне порушення норм поведінки», відмова ідеологічних цензорів у друці «Круговерті» у 1965 році не змусили В. Стуса переглянути власні погляди та припинити участь у дисидентському русі. Не меншого клопоту владним структурам завдавали публікації за кордоном забороненого творчого доробку поета, відкриті листи на адресу Спільки письменників, ЦК КПУ, Верховної Ради УРСР, які несли в собі інформацію про справжній стан речей в республіці, серйозні збочення в сфері національно-культурної політики, факти переслідувань інакодумців. Сповідування високих моральних принципів і особиста небайдужість спонукала В.Стуса у грудні 1971 року приєднатися до діяльності правозахисної організації «Громадський комітет на захист Ніни Строкатової».

З гідністю та без каяття у вересні 1972 року він зустрів вирок радянського правосуддя – 5 років виправно-трудових таборів і 3 роки заслання – та не припиняв боротьби навіть перебуваючи в неволі. Разом з іншими

засудженими учасниками руху опору у вересні 1975 року поет шляхом голодування та невиходу на роботу прагнув домогтися від радянської пенітенціарної системи визнання статусу політв'язня, звернувся з заявою до Верховної Ради СРСР про відмову від громадянства, мати яке «...є неможливою для мене річчю. Бути радянським громадянином – значить бути рабом...» [7].

Відбувши термін ув'язнення у мордовських і магаданських таборах, В. Стус восени 1979 року повернувся до Києва і, попри важкий стан здоров'я, поринув у діяльність Української Громадської групи. При цьому чи не єдиною спонукуючою його вступу до неї був той факт, що майже всі її члени вже перебували у таборах, звідки він сам щойно вийшов. Це означало невідворотній арешт і прекрасно ним усвідомлювалося. Вже у травні 1980 року він визнається особливо небезпечним рецидивістом і у вересні засуджується до 10 років таборів особливого суворого режиму та 5 років заслання. Звідти йому вже не судилося повернутись.

Підсумовуючи, зазначимо, що Василь Стус цілком у дусі методологічного підходу М. Фуко ніколи не боявся бути Людиною з власним почуттям гідності і повагою до інших, а також правозахисником, громадським діячем, поетом. Його турбота про себе вилилася у конфлікт з радянською тоталітарною машиною як «конфлікт вільного особистого і запрограмованої підпорядкованості машинізованій центровості» [8]. Він свідомо обрав свій шлях і попри постійний контроль, репресії, ув'язнення обстоював право на спротив, продовжуючи свою боротьбу до кінця.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дробот Р. В. Концепція влади М.Фуко: політичний вимір: автореф. дис. ... канд. політ. наук. Київ, 2010. 20 с.
2. Див.: Фуко М. Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы. URL: <https://www.e-reading.club/book.php?book=95796>
3. Див.: Фуко М. Субъект и власть. *Интеллектуалы и власть: Избранные политические статьи, выступления и интервью*. Ч. 3. М.: Праксис, 2006. С. 161–190.
4. Див.: Фуко М. Этика заботы о себе как практика свободы. *Интеллектуалы и власть: Избранные политические статьи, выступления и интервью*. Ч. 3. М.: Праксис, 2006. С. 241–270.
5. Див.: Бажан О. Незламний (до 75-річчя з дня народження Василя Стуса). *Краєзнавство*. 2013. № 1. С. 200–207.
6. Український дисидентський Рух. URL: <http://ru.osvita.ua/vnz/reports/history/4081/>
7. Соловей О. Є. Дещо про Василя Стуса. URL: <http://stus2016.donnu.edu.ua/home/vasil-stus/pro-vasila-stusa>
8. Шевельов Ю. Трунок і трутизна. Про «Палімпсести» Василя Стуса. URL: <http://exlibris.org.ua/stus/r25.html>